

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 1.
LX. ÉVFOLYAM | SZÁM

Gálfi Emőke
Gyulafehérvár falakon kívüli főtere

Rüsz-Fogarasi Enikő
Kolozsvár számadásai a fejedelemség korában

Priszlinger Zoltán
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága

Hantos-Varga Márta
Marxista együttműködés-javaslatok
és azok katolikus recepciója 1937-ben

Andreas Schmidt-Schweizer
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban
(1956 ősztől 1957 tavaszáig)

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Gálfi Emőke** • Gyulafehérvár falakon kívüli főtere
és a városvezető réteg a 16. század végén 3
- Rüsz-Fogarasi Enikő** • Kolozsvár számadásai
és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában 17
- Priszlinger Zoltán** • Egy betegség hétköznapijai.
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóbejegyzései tükrében 35
- Hantos-Varga Márta** • Mérgezett gyógyszer?
Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója
1937-ben 69

MŰHELY

- Barabás Gábor** • Pápai káplánok a 13. századi Magyarországon.
Szentszéki megbízások és helyi karriererek 97
- Horváth Gyula Csaba** • A báni méltóság és viselői a 18. században 119
- Füreder Balázs** • A Balassa család konyhája és konyhai eszközei
a kora újkortól a 19. század közepéig 129
- Andreas Schmidt Schweizer** • „Kiemelt bánásmód.”
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban (1956 ősztől 1957 tavaszáig) 137

MÉRLEG

- Fedeles Tamás** • Fegyverek, seregek, háborúk.
Kézikönyv a középkori magyar hadtörténetről 153

MEGEMLÉKEZÉS

- Gyáni Gábor** • Szabó Dániel (1946–2017) 165

MEGEMLEKEZÉS

SZABÓ DÁNIEL (1946–2017)

Szabó Dániel ahhoz a háború után született nemzedékhez tartozott, melynek tagjai a hatvanas években eszméltek, és akiket „Nagy Nemzedék” néven szoktak emlegetni. Dani a gondolkodásával éppúgy, mint az életformájával számos tanújelét adta ennek. Szaktudósként látszólag a hagyományokat követte, bár kezdetől élénk érdeklődése a nemzetközi történelemszdiskurzus iránt nem feltétlenül erre vallott. Közismert volt viszont, hogy elutasította magától a konvencionális viselkedés követelményeit, és hajlott a formalitások semmibe vételére. Ez, minden bizonnyal, a hatvanas évek lázadó ifjúsági szubkultúrájának volt tartós nyoma.

Szabó Dániel Budapesten tudós családba született: apja, Szabó Imre, a szocialista jogtudomány egyik legismertebb képviselője volt a negyvenes évek végétől fogva. A II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban letett érettségi vizsga után 1965-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem–oroszc szakon; két év után egyszakos történész hallgatóként folytatta az egyetemet. Eredetileg hadmérnök, majd hadtörténész szeretett volna lenni, ezt a tervét utóbb feladta ugyan, de később is megmaradt élénk érdeklődése a katonai múlt iránt. Akkoriban jelent meg Galántai Józsefnek Magyarország első világháborús részvételéről szóló monográfiája (1964), amikor Szabó épp megkezdte egyetemi tanulmányait. Ez vezetett később oda, hogy szorosban kötődjék tanárához. Galántaitól kapta már a szakdolgozati témáját is, melyet később egyetemi doktori értekezéssé fejlesztett. Az 1973-ban megvédett, 1976-ban könyvként napvilágot látott, egyszerre politika- és hadtörténeti dolgozatában (*A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében 1915–1918*) egy nyugatnémet történész, Fritz Fischer kezdeményezésére kutatni kezdett témát dolgozott fel. A hadicélvizsgálatok körébe tartozó esettanulmányban megfogalmazott fő kérdés így szólt: milyen külpolitikai mozgástér nyílt meg hirtelenjében Magyarország előtt a háború kitörésével abban a dualista birodalomban, ahol korábban nem túl sok lehetőség adódott önálló (nemzeti) magyar külpolitikára. Szabó a Monarchia által megszállt Szerbiával kapcsolatos magyar és birodalmi, nemegyszer változó elképzeléseket, a döntéshozási folyamatot és a terület felett a háború idején gyakorolt közigazgatási hatalom történetét írta meg monográfiájában. Ehhez széles körű levéltári- és sajtóanyagot használt, egyúttal a kurrens nemzetközi történeti irodalomra is nagyban támaszkodott. Munkájával kézzelfoghatóan bizonyította, hogy nem érdemtelenül dolgozik akadémiai kutatóintézetben. Az egyetemi diploma kézhez vétele után ugyanis nyomban az MTA Történettudományi Intézetbe került előbb gyakorlonknak, két év elteltével pedig tudományos segédmunkatársként dolgozott tovább. Ez volt Szabó első és egyben utolsó munkahelye.

Első tudományos témáját elhagyva a dualizmus kori magyar pártviszonyok története kezdte foglalkoztatni, részben azért is, mert Ránki György megbízta Boros Zsuzsannát

és Szabó Dánielt egy párttörténeti lexikon elkészítésével. Ebből a végül befejezetlenül maradt projektből nőtt ki a könyvként máig kiadatlan monográfia, *A Néppárt története 1895-1914*, mellyel 1985-ben kandidátusi fokozatot szerzett. A méltatlanul kevés figyelmet kapott feldolgozás (amelyből csupán néhány szakfolyóirat-cikk ismert) a mai napig érdemben járul hozzá a neokonzervativizmus századfordulón jelentkező áramlatának politikátörténeti megismeréséhez. A Néppárt történetében elmerülve Szabó figyelmét felkeltették a dualizmuskori választások. Saját bevallása szerint ugyan kevés izgalmat ígért ez a kutatás, hiszen szinte mindig egyazon párt választási győzelmével végződtek, a téma ezután is mindvégig történészi érdeklődése homlokterében maradt. Jóllehet nem írt róla összegző munkát – másvalaki tette meg ezt helyette – nála jobban azonban szinte senki sem ismerte a dualizmuskori pártpolitikai életet, beleértve a parlamenti választásokat is. Innen szinte egyenes út vezetett a Boros Zsuzsannával együtt jegyzett, *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944)* című, 1999-ben megjelent, több kiadást megért szintézishez, melynek ő írta a dualizmuskori fejezeteit. A kérdés szisztematikus áttekintése során külön szólt a pártokról, a parlamentről, a választásokról és „a politika fő törésvonalairól”. A munka oktatási célokot is szolgált, ami azt is jelzi: noha Szabó első számú otthona kezdetül az akadémiai intézet volt, alkalomadtán az egyetemi oktatásba is bekapcsolódott. Eleinte, 1982-től az ELTE Jogtudományi Karán tartott órákat, a rendszerváltás után egy ideig a debreceni egyetemen tanított óraadóként, végül 1994 és 2006 között a frissen alakult Miskolci Egyetem Bölcsészkarán másodállásban oktatta a dualizmuskor történelmét.

A választások története és az első világháború historikuma iránt tanúsított érdeklődése kalauzolta el őt végül a reklám- és a tömegkultúra történeti kutatásához. A kereskedelmi reklámhoz a Tulipán mozgalom (1906) és a választási propagandakampányokat kutatva jutott el, melynek eredményeként tanulmányok sorában taglalta a főként a sajtóban megjelenő kereskedelmi reklám 20. század eleji történelmét. A választási kampányokat kísérő propaganda vizsgálata után fordult a katona- és a toborzóadalokhoz, a háborús propaganda kérdéséhez, majd pedig az első világháború népi tapasztalatának történetéhez. Az utóbbiakat kutatva írta meg a Nemzeti Áldozatkészség Szobráról 1994-ben a Budapesti Negyedben közreadott tanulmányát, a háborús hőskultuszt elemző írását. A reklám- és propagandatörténet rejtelmeiben elmerülő Szabót különösen izgatta, hogy milyen volt valójában a propaganda célközönségének mentalitása, tudati és érzelmi élete. Ez volt az a kutatási probléma, amely őt, az eredendően politikátörténészt végül közel vitte a társadalomtörténethez. Már a kezdet kezdetén csatlakozott a Hajnal István Kör által fémjelzett történetírói mozgalomhoz, gyakran megfordult a Kör szokásos évi konferenciáin, és azok némelyikén elő is adott. Már csak ezért sem hatott a meglepetés erejével, hogy a társadalomtörténészek történetesen őt kérték fel egy referáló tanulmány készítésére a „politikai társadalomtörténet, a politika társadalomtörténete” témáról. A nemzetközi és az ennél szegényesebb hazai szakirodalmat áttekintő írás az először 2003-ban megjelent, *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kézikönyvben látott napvilágot.

A nagy háború története iránt soha egy percre sem lankadó történetírói érdeklődését nyugtázta az Osiris Kiadó felkérése a *Nemzet és emlékezet* című könyvsorozatban az első világháborút illető szöveggyűjtemény összeállítására. A 2009-ben kiadott vaskos kötet, a

nagy háború hazai enciklopédiája Szabó Dániel kétségkívül egyik fő műve. Ez irányú szakértelmét méltányolta a bécsi akadémia sokkötetes vállalkozásának, a *Habsburgermonarchienak* a szerkesztősége is, amikor megbízták, hogy készítse el az első világháborús kötet magyar politikatörténeti fejezetét. Utolsó történetírói munkája 2016-ban a *Habsburgermonarchie 1848–1918* záró, 11. kötetében jelent meg, *Die Agonie des historischen Ungarn. Die einheitliche und unteilbare Nation im Weltkrieg* fejezetcímmel.

Szabó Dániel számára is megadatott időnként a lehetőség, hogy személyesen bepillantson a külföldi tudományos műhelyek világába. 1975–1976-ban fél évet töltött a mainzi Institut für Europäische Geschichte ösztöndíjával az NSZK-ban, 1983-ban pedig három hónapos ösztöndíjat kapott a Friedrich Ebert Stiftungtól, végül 1988–1989-ben a Soros Alapítvány, valamint a Művelődési Minisztérium közös ösztöndíjának jóvoltából fél éven át az amerikai Berkeley Egyetemen tartózkodott ösztöndíjas vendégkutatóként. Utolsó ösztöndíját 2006-ban nyerte el, ennek révén egy hónapot kutatott Berlinben.

Döntő változással járt Dani életében a szintén történész Farkas Gyöngyivel kötött házassága. Új oldaláról mutatkozott be ekkor: a korábban független, olykor mondhatni bohém életet élő Danit lelkiismeretes apaként is megismerték intézeti kollégái. A jelenleg építész hallgató fiát, Simont angyalföldi lakásukból mindennap egy, a család által jónak ítélt budai iskolába vitte, átutazva ezzel szinte az egész várost. Bizonytalán az ő személyes hatásának is van köze ahhoz, hogy lánya, Sára az érettségi vizsga letétele után társadalomtudományi szakra kívánja beadni egyetemi jelentkezését.

Szabó Dániel több éven át küzdött súlyos betegségével, amit sztoikus nyugalommal, nagy méltósággal viselt. Ebben talán segítette őt közismerten ironikus (és önironikus) beállítottsága is, ami a nagy jazzkedvelő (és egyben szakértő) Danit oly közkedveltté tette kollégái, barátai és ismerősei körében.

Az első világháborúval kapcsolatos kutatói érdeklődésében Szabót sohasem a hadtörténet, és nem is csupán a diplomácia- és a hagyományos politikatörténet, hanem inkább a mentalitás- és eszmetörténet dominált. A kortesdalok toposzától, tehát a választási propaganda világtól így jutott el végül a háború mentalitástörténetének a vizsgálatáig. Arra kereste ezúttal a választ, hogy mi motiválta a magyar (éppúgy, mint az európai) közvéleményt önfeledt háborús lelkesedésében. Ez azért különösen érdekes probléma, mert miközben az európai népek, benne a magyarokkal, látszólag kritikátlanul lelkesedtek (legalábbis egy ideig) a háborúért, ma már számosan a 20. század ős-, vagy alapkatasztrófájának tartják ezt az eseményt. A háború apokaliptikus következményei és a tömegeknek a háború kitörését kísérő mámoros eufóriája közti kiáltó ellentét kapcsán is megfogalmazható a kérdés: áthidalható-e vajon a jelenből visszatekintve oly idegenül ható történelmi tapasztalat, és ezt a múltat a racionális gondolkodás szűrőjén át láttatni igyekvő történeti-történetírói tudás (és vélekedés) között tátongó mély szakadék? *A Hogyan fogadták a magyarok az első világháborút?* címmel a témáról értekező Szabó arra jutott, hogy nem feltétlenül háborús részvételünknek, hanem a végül elszenvedett vereségnek, a teljes kudarcnak volt és lehetett inkább kulcsszerepe a nemzeti integráció sikere szempontjából. „Nem nagyon beszéltek, legfeljebb 1914-ben, a nemzet újjászületéséről, összezáródásáról. Úgy tűnik, hogy sokkal inkább a háborús vereség és az utána való terü-

letvesztés, valamint annak erős és állandó propagandisztikus hangsúlyozása az, ami a valós és elképzelt szenvedésen keresztül ilyen vagy olyan formában épített ki egy összetartó, bár nem homogén nemzetet.” Idézett megállapítása arról látszik tanúskodni, hogy szemében komoly gondolati tétje volt akár még egy ilyen látszólag apró és mellékes történelmi „ténynek” is, mint amilyen a 1914-et, majd a háborút követő időket átható tömeghangulat. Ez a történelmi problémaérzékenység az, ami leginkább tovább éltetheti a történészként megnyilatkozó Szabó Dánielt, akire mint barátira és szeretett kollégára is sokáig emlékezünk még.

Gyáni Gábor

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: 224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznaponként 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: 06 30 203 1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

